

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

Emilia Guliciuc

Punându-și întrebarea: "*Ce este un fapt în materie de gândire?*", Constantin Noica inventariază mai multe alternative, mai multe ipoteze de lucru.

Prima ipoteză pornește de la ideea existenței lucrurilor în afara spiritului și înaintea lui. Dacă ele există astfel, cunoștințele pe care le află spiritul sunt luate din lucruri, gata, sau aproape gata făcute. În măsura în care spiritul ia cunoștință de felul de a fi cu adevărat al lucrurilor, de la ele însele, cunoștința căpătată ar trebui să fie unică. Or, în realitate, întâlnim suficient de diverse cunoștințe despre același lucru, ceea ce contrazice ipoteza.

Se ajunge astfel la cea de a doua ipoteză, conform căreia lucrurile de cunoscut sunt așa cum le facem noi să fie și nu așa cum există ele în realitate. Activitatea spiritului este acum mult mai elaborată. Ea nu se oprește doar la înregistrarea cunoștințelor gata făcute, ci

pregătește materialul cunoașterii, îl măsoară, îl compară, pregătindu-l pentru a apărea ca fapt, asupra căruia va acționa cunoașterea.

Calitatea de fapt, însă, nu este deținută de tot ceea ce se ivește în orizontul cunoașterii, ci o capătă lucrurile prin spirit. Până la întâlnirea cu el, faptul nu este nimic pentru gândire.

Dacă lucrurile capătă calitatea de fapt prin intermediul spiritului, cum stabilim gradul lor de obiectivitate și valoarea de adevăr a afirmațiilor noastre despre ele? Este o întrebare care a oferit prilejul filoso-fului de a se dovedi un partizan al obiectivității.

Cum este cu puțință intervenția spiritului în lumea lucrurilor, atunci când vrea să le cunoască? Dacă admitem că spiritul poate interveni în lucruri, acțiunea lui le va schimba, le va altera. Ce mai cunoaște atunci spiritul din obiect dacă îl alterează, dacă lucrurile nu mai sunt așa cum sunt, ci așa cum le facem noi să fie? Unde mai este adevărul?

Am ajuns astfel la ideea de adevăr, idee mult dezbătută de gândirea filosofică, dar încă insuficient de clară.

Kant, în *Critica rațiunii pure*, spunea că dacă adevărul constă în potrivirea unei cunoștințe cu obiectul ei, acesta trebuie să fie deosebit de altul, căci cunoștința bună constă numai în raportul cunoștinței cu obiectul potrivit. Un criteriu universal al adevărului ar fi acela care s-ar putea aplica tuturor cunoștințelor, fără deosebire de obiectele ce le corespund, ori cum acest lucru

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

reprezintă o contradicție în sine, rezultă că nu trebuie căutat un criteriu universal pentru adevărul cunoștinței.

Dacă adevărul e un raport de corespondență între cunoștință și fapt, de unde știu, s-a întrebat și filosoful român, când am această acoperire? Răspunsurile pe care le-am încerca la o asemenea întrebare adâncesc și mai tare dilema: fie că știu dinainte că am această corespondență, în virtutea faptului că sunt înzestrat cu posibilitatea de a deține informații cu privire la ființa intimă a lucrului luat în considerație, fie că nu știu nimic și atunci nu pot determina dacă acoperirea este bună sau nu. În ambele cazuri efortul este zadarnic. Inutilitatea este dată în primul caz de faptul că, în virtutea precunoașterii mele, nu mai are sens să depun efortul de a cunoaște ceea ce de fapt știu, iar în doilea, de ideea că, indiferent de ceea ce fac, tot nu voi ajunge la cunoaștere.

Concluzia pe care o formulează explicit Noica în această situație este că adevărul pare o problemă prost pusă, deși urmărirea lui continuă să fie folositoare. Există, în compensație, un plan mai adânc decât cel al adevărului, consideră el, planul obiectivității. Nu interesează dacă o cunoștință este adevărată sau nu, ci dacă este obiectivă, dacă ea se impune oricărei cunoașteri omenești.

Noica numește realiști pe cei ce cred în posibilitatea de aflare a adevărului și idealști pe cei care nu manifestă o asemenea atitudine. Realistii vor spune că obiectivitatea e doar unul dintre caracterele adevărului, căci o cunoaștere adevărată e și obiectivă, deci nu este nevoie să se opună adevărului, obiectivitatea.

Obiectivitatea nu constituie pentru ei o problemă pentru că, în măsura în care ai obiectul, deții și obiectivitatea.

Idealismul încearcă să arate cum e posibilă cunoașterea sigură. Prețul unui asemenea demers este depășirea ideii de adevăr și punerea în locul său a alteia, a obiectivității cunoașterii și a temeiniciei cunoștințelor.

"Se spune de obicei - scrie Noica - că idealismul e filosofia leneșilor, întrucât nu se trudește să caute ce sunt lucrurile «din afara» conștiinței, ci și le plăsmuiește singur, după legile acesteia. Dar în urma celor arătate, realismul e cel care dă dovadă de lenevie, deoarece de îndată ce-și închipuie că deține o cunoștință adevărată, adecvată, o consideră și obiectivă, fără a se trudi, prin urmare, s-o legitimizeze pe deplin. Pentru realism, obiectivitatea se capătă prin simpla raportare la obiect, pe când idealismul abia de aci începe, de la îndatorirea pe care o resimte de a lămuri chipul în care devine cu puțință ca ceea ce s-a impus drept certitudine unei conștiințe să poată fi împărțășit, ca atare, oricărei alteia"¹.

Realismului, care continuă să susțină că lumea și lucrurile, întrucât există, trebuie cunoscute în ele însele și nu să fie create de conștiință, i se poate opune o întrebare: *Ce înseamnă "lume"?*

Constantin Noica propune o definiție pornind de la constatarea că ceea ce guvernează lumea sunt legile. La rândul lor legile sunt create de mintea umană. *"Ce altceva e lumea decât mintea în propriul ei exercițiu?"*.

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

Evident, aici este vorba, după cum autorul însuși o spune, despre lumea cunoașterii.

Urmarea unei asemenea perspective este faptul că subiectul trebuie să fie mai activ la alcătuirea ei, tocmai pentru a o face mai obiectivă.

Lumea cunoașterii e așa cum o face spiritul să fie, și în cadrul ei faptele dau mărturie mai degrabă de puterile și măsura spiritului, decât de virtuțile lumii exterioare.

Disputa pe care o analizează Noica între realiști și așa-zii idealști e, în fapt, disputa dintre omul de știință și filosof. Dacă cercetătorul vrea să descopere adevărul pentru întemeierea disciplinelor particulare în cadrul cărora lucrează, este liber să creadă în el, să-l idolatrizeze chiar, spune Noica, dar nu trebuie să dea lecții filosofului, care știe că adevărul este o problemă prost pusă, cum sunt atâtea altele, preluate din domenii ce se îndeletnicesc cu analize de tip parcelar. De la omul de știință *"filosofia ia mărturii, nu lecții; iar în schimb ea încearcă să-i dea îndreptățiri, iarăși nu lecții. Fiecare învață ce are de învățat din propriul său meșteșug, iar dacă meșteșugul unuia este de a gândi asupra meșteșugurilor celorlalți, nu înseamnă că primul ins, filosoful, e de prisos ori că ceilalți, oamenii de știință, sunt netrebnici"*¹¹.

Preferința lui Noica pentru obiectivitate în raport cu adevărul reprezintă, pe de o parte, o încercare de a demonstra forța spiritului uman, creativitatea sa, iar pe de altă parte, este un alt prilej de a sublinia, și în acest fel,

supremația de principiu a filosofiei în raport cu celelalte domenii ale culturii care tind să absolutizeze adevărul.

Atunci când încearcă să depășească cunoașterea, trecând la o conștiință trăitoare, "*omul modern nu poate încerca față de științele timpului său decât un simțământ de dușmănie*"ⁱⁱⁱⁱ, simțământ generat de faptul că adevărurile pe care le caută oamenii de știință le sunt preexistente, ceea ce plasează științele în afara omului. Totul devine străin conștiinței, totul pare făcut să-l intimideze, să-l îngrijoreze pe om, căci lumea din jurul său s-a organizat, a prins înțelesuri ce par a i se impune. E un soi de conspirație a lucrurilor împotriva sa.

Ceea ce face posibilă o asemenea situație este faptul că nu s-a răspuns corect întrebării de temelie a cunoașterii: "*dacă a înțelege înseamnă a găsi, ori a pune înțelesuri?*"

Cei mai mulți răspund: a găsi, alții a pune, unii nici a găsi, nici a pune, ci a alege (deși aceștia ar putea fi ușor asimilați primului grup), iar din a patra categorie fac parte cei ce consideră că a înțelege înseamnă atât a găsi, cât și a pune înțelesuri. Această ultimă orientare presupune să cauți înțelesuri în sânul realității, dar, în parte, și în mintea omului. Dacă actul cunoașterii e cel mai nobil dintre actele omului, asta înseamnă că există o contribuție a sa care să depășească simpla înregistrare a datelor exterioare lui.

În spiritul contradicției unilaterale formulate de Noica, a înțelege înseamnă atât a găsi, cât și a pune înțelesuri, preferința fiind pentru a pune. "*Cunoaștința e pe măsura conștiinței noastre*" [1: 57-58].

**ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA**

În comparație cu doctrina adevărului, opinează Noica, doctrina obiectivității are cel puțin trei trăsături de superioritate:

1. *Nu crede în lucruri gata - făcute* (nici legi, nici cunoștințe), de aceea cunoașterea omului sporește lumea.

2. *Obiectivitatea depășește adevărul* prin aceea că își creează singură obiectul, având o normă, dată de cunoașterea matematică, în vreme ce doctrina adevărului nu face decât să adecveze intelectul lucrurilor.

3. *În măsura în care vorbim despre un criteriu al obiectivității, el este superior celui al adevărului pentru că este unul omenesc.*

Noica anticipează obiecția ce se poate aduce unei asemenea viziuni, aceea că, odată cu înlocuirea adevărului prin obiectivitate, omul începe să rătăcească, debusolat, printr-o lume a arbitrariului, întrucât nu are cine să-i dea măsura adecvației dintre cunoștințele posibile, dintre înțelesuri. De aceea face mențiunea că, dacă a înțelege înseamnă a pune înțelesuri, nu se poate deduce de aici că putem pune arbitrar înțelesurile noastre. Dimpotrivă, crede filosoful, sunt de pus doar acele înțelesuri ce sunt valabile pentru orice conștiință cunoscătoare.

Cu această obiecție seria criticilor îndreptate asupra subiectului în discuție nu s-a epuizat. Se poate pune întrebarea: *ce instanță hotărăște care sunt înțelesurile valabile pentru orice conștiință?* Constantin Noica formulează un răspuns și la o asemenea întrebare.

Nici un domeniu al culturii nu poate aspira să aibă rolul unei asemenea instanțe, în afara filosofiei, care s-a

pus întotdeauna în slujba universalității. Aici e de căutat una dintre sursele imperialismului filosofic nicasian.

Obiectivitatea are o mai mare îndreptățire pentru Noica, decât adevărul. De adevăr, cum s-a văzut, încearcă să se ocupe știința, de obiectivitate, filosofia. Păcatul spiritului modern nu e că ascultă prea mult de filosofii săi, ci că nu ascultă destul, căci *"nimeni nu slujește mai bine idealul universalității decât tocmai cel care se trudește să pună înțeleșuri, nu să le afle. El are ca normă obiectivitatea, și prin aceasta nimeni nu evită mai mult decât el anarhia"* [1: 58].

Doar prin restrângere la subiectivitate se dobândește obiectivitatea. Un copil care săvârșește cum trebuie o adunare, spune Descartes, știe tot ce poate afla în această materie spiritul omenesc. Dumnezeu ne-a trimis însă pe lume să-l înlocuim, să dăm sensuri, să creăm, nu să ne mulțumim cu o simplă operă de contabilizare.

Dacă filosofia poate da seamă mai bine de cunoaștere decât știința, nu orice filosofie e bine plasată pentru explorarea cunoașterii. Oricât s-ar încerca prezentarea filosofiei ca fiind lipsită de lupte intestinale, lipsită de rivalități și unitară, situația nu este nici pe departe așa.

Filosofia existențialistă, de pildă, apreciază Noica, îndreptățită atunci când se consideră o filosofie printre atâtea altele, nu-și mai justifică pretențiile dacă încearcă să pună în umbră pe toate celelalte, față de care nu poate fi decât complementară. Ea autorizează direct sau indirect revenirea la acea atitudine naturalistă, prin care omul are

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

sentimentul tot mai acut că aparține naturii, unei ordini preexistente, că este făcut și manevrat, că nu mai dă el socoteală de lucruri.

În raport cu existențialismul, filosofia spiritului prezintă avantajul pe de o parte pentru că nu se ocupă cu analiza puterilor anonime care strivesc omul, ci privește spiritul în exercițiul său (de aici și neadecvarea la real a lui Constantin Noica), iar pe de altă parte, chiar presupuse aceste puteri, ele nu sunt privite drept tiranice, câtă vreme nu le acordăm mai multă atenție decât merită și nu ne predăm lor.

Existențialismului i se poate imputa faptul că îndepărtează omul de spirit, creându-i deseori false probleme. Optând pentru existență în cadrul disjuncției sau esență sau existență, filosofia existențialistă neagă tot ceea ce este fundamental spiritului (Noica ne învață să ne ferim de logica binară, de aici neîncrederea sa nu numai față de existențialism, ci și față de filosofia analitică).

Filosofia spiritului procedează exact invers. Această filosofie dispune, în opinia lui Constantin Noica, de două calități indispen-sabile: unitatea și reflexivitatea pe care aceasta le ia de la spiritul însuși.

Pentru a explica unitatea spiritului, gândirea nicasiană face apel la conceptul de rațiune, pe care îl delimitează net de acela de intelect. Pentru intelect lucrurile sunt separate; el este cel care operează distincțiile ce trebuie făcute, pentru că altfel lumea ar intra într-un adevărat haos. Intelectul nu este în stare să depășească această separare, misiune ce revine rațiunii.

Ea trebuie să demonstreze că ceea ce intelectul reține într-o riguroasă separare este, de fapt, o unitate lăuntrică.

Separăția este ceva provocat în mod artificial, un moment în cunoașterea noastră, dar nu finalul ei. Cel care sesizează realitatea numai conform intelectului se îndepărtează de ea, căci realitatea este, esențial, unitate. Rațiunea, prin depășirea pluralității spre unitate, conduce înapoi la realitate. Ea e facultatea de a scoate la lumină armonia, dacă aceasta se află în obiectul însuși. Rațiunea scoate la iveală unitatea superioară a noțiunilor intelectului, pe care, de fapt, intelectul o are în formațiunile sale, dar pe care nu este în stare s-o vadă.

Întreg demersul nicasian de analiză a relației dintre intelect și rațiune, cu referire în principal la tabloul categoriilor lui Kant, a constituit pretextul pentru filosof de a pune în discuție propriii săi termeni ontologici. Devenirea, devenirea întru ființă și ființa nu pot fi reduși la categorii, pentru că aceștia nu țin de intelect, ci trebuie să le deducem pe acestea din ei.

Cum se va realiza acest demers? Denumind rațiunea drept reflectarea în spirit a devenirii întru ființă, așadar conștiința devenirii întru ființă, Noica crede că o asemenea rațiune poate fi privită din perspectiva intelectului, fie că se consideră intelectul ca o facultate a spiritului (ca la Kant), fie că e un simplu moment în devenirea rațiunii. Ar continua apoi analiza, din care s-ar deduce toate categoriile.

Ce sunt categoriile din perspectiva filosofiei spiritului? Sunt reflexul rațiunii în intelect. Reflectându-se în intelect, rațiunea, ca și conștiința devenirii întru

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

ființă, se vede divizată la început în trei concepte: devenire, devenire întru ființă și ființă, care, privite din cele patru perspective ale intelectului (cantitate, calitate, relație, modalitate), ar da categoriile. Într-o manieră asemănătoare apar și judecățile.

În toate cazurile se pornește de la rațiune și se revine la ea. De aceea s-ar putea spune, considera Noica, că nu categoriile sunt funcțiile originare ale gândirii, căci nu există decât o funcțiune, rațiunea însăși.

Filosofia spiritului ar începe, după Noica, de acolo de unde cele mai multe sfârșesc. El propune o altă valorificare a categoriilor, una dialectică, în care nu se mai vorbește despre originaritatea lor. Facultățile spiritului la Kant: intelect, judecată, raționament se ierarhizează, încât rațiunea le învăluie pe celelalte. Raționamentul este devenirea întru ființă în unitatea conștientă a actului, intelectul e corespunzător devenirii, iar judecata, începutul de refacere a unității raționale, prin cele trei tipuri de sinteze (ființa e devenire, devenirea e ființă, ființa e ființă) reprezintă devenirea întru ființă în sens restrâns, în sânul rațiunii.

Rațiunea este miezul problemelor și ea trebuie regândită în sensul eliminării din arealul ei a neutralității, crede Noica. Nu există o filosofie a ființei, deși toate filosofii încep cu ființa, fără apelul la rațiunea regândită în acest fel.

După ce am încercat să analizăm maniera în care Noica demonstrează unitatea spiritului, vom face referiri

și la modul nicasian de argumentare a celei de a doua trăsături proprii acestuia: reflexivitatea.

Gânduri au toți oamenii, scrie Noica, poate chiar și unele animale, dar idei au numai cei care-și întorc gândul asupra gândului. După același raționament, conștiință filosofică are doar cel care își întoarce spiritul asupra spiritului. Trăsătura caracteristică a spiritului și a științei lui, filosofia, este deci reflexivitatea, trăsătură ce nu se mai întâlnește în alte domenii.

Prin filosofie reflexivitatea își face intrarea în lumea culturii. Aceasta presupune desfășurarea în cerc a tuturor demersurilor ei. Se poate vorbi astfel despre un cerc logic (dat de silogism, cu mișcarea de la individual la general și invers), unul al cunoașterii (dat de mișcarea între cunoașterea propriu-zisă și contemplație), un cerc etic (concretizat în oscilația între libertate și supunere) și unul estetic (în care ideea și sensibilul se presupun). Constituirea tuturor disciplinelor filosofice nu s-a putut face decât din momentul în care au devenit conștiente de cercul lor, evident, cu trăsăturile specifice.

Noica se întreabă chiar dacă nu se poate privi cercul drept o categorie originară a spiritului, care să constituie temeiul tuturor celorlalte categorii ale sale. Dacă tabla categoriilor a putut fi privită de Noica drept un argument pentru susținerea unității spiritului, deși categoriile în sine sunt creații ale intelectului, creații care dau seama mai curând de diversitatea lumii decât de unitatea ei, cercul în interiorul spiritului este o condiție a existenței lui. Filosofia spiritului începe de la categorii, dar sfârșește prin a fi o dialectică. Nu este vorba însă despre dialectica obișnuită, liniară, în sensul modern al

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

termenului, de confruntare imparțială între termeni contradictorii. Adevărata dialectică începe din momentul în care se părăsește neutralitatea pentru a intra într-un ethos al orientării.

Dialectica liniară, obișnuită, sublinia Noica, poate lua două forme: una monoliniară, ce pleacă de la o teză urmând o singură linie, și o formă arborescentă, ce implică mai multe planuri, mai multe serii specifice. Dialectica pe care voia s-o impună filosoful e mai apropiată de cea de-a doua formă, din care a exclus situația prezenței mai multor grupări concentrice independente, ce nu mai sunt cuprinse sub un cerc, din care a exclus pura pluralitate.

Cum poate gândirea să evite cercul vicios, mișcarea care, cel puțin teoretic, nu pare a putea fi oprită ? Pentru Noica soluția este generată de ideea că mișcarea temei întru sine se face în două feluri: pe linia cercului, dar și pe linia diametrului, "astfel că la punctul de regăsire al celor două mișcări va fi de astă dată oprire, nu mișcare în cerc interminabil"^{14v}.

Pe de altă parte și ethosul orientării face ca mișcarea circulară să nu cadă în repetiție. Misiunea filosofiei nu este atât de a arăta că rațiunea (spiritul) este orientată, deoarece acest fapt este prea evident pentru a mai necesita vreo demonstrație, ci către ce este ea orientată. Revenirea filosofiei la problematica ontologică, împletirea problematicii rațiunii cu cea a ființei sunt reperele spre care trebuie să se orienteze filosofia. Astfel orientată ea nu riscă să se piardă în devenire. Apare însă un alt mare risc de pierdere, spun comentatorii: absolutizarea rolului rațiunii anulează tot ceea ce nu ține de ea.

S-a considerat, și se consideră și astăzi, că definirea omului drept ființă numai rațională este insuficientă și că specificul uman trebuie lărgit și dincolo de rațiune. Acest lucru i s-a putut imputa și lui Noica, care reduce omul doar la partea rațională, mergând până acolo încât afirmă că rațiunea cuprinde și iraționalul, deci este un nonsens să cauți a afla în om și altceva în afara sa. Cu un asemenea raționament nu mai este de mirare faptul că filosoful elimină din om tot ce ține de trup și bucăți mari de suflet (deși s-a văzut că Noica a fost obligat să admită faptul că sufletul este o parte componentă a spiritului, alături de rațiune).

Se pare că Nicasius a realizat faptul că nu se poate sacrifica trupul în totalitate, motiv pentru care a și afirmat, cu toată îndârjirea sa împotriva fratelui porc: *"poate că în lumea de mâine, fie cosmică, fie una de «agregare de conștiințe», cum închipuie Th. de Chardin, nu atât un supliment de suflet îi va trebui omului, după gândul lui Bergson, ci un supliment de sensibilitate, respectiv un supliment de trup și bună animalitate, care, în ultimă instanță ne-ar da și suplimentul de suflet"* [4: 360].

Existențialismul a venit cu precizări suplimentare: *faptul-de-a-fi-în-lume*, libertatea, temporalitatea, situarea în plan afectiv sunt caracteristici umane ce pot constitui, alături de raționalitate, esența omului. Noica, dimpotrivă, vede în aceste adaosuri un semn al sărăcirii conceptului de rațiune. Înțeasă drept conștiință a devenirii întru ființă, deci orientată către ființă, rațiunea exprimă realul uman în totalitatea sa.

Anxietatea, ca teamă de a nu-și urmări orientarea către ființă, căderea în impersonal, ca pierdere a aspirației

ADEVĂR ȘI OBIECTIVITATE
LA CONSTANTIN NOICA

către ființă, libertatea, ca posibilitate de alegere orientată de rațiune, temporalitatea, toate acestea fac parte din rațiune. *"Este deci absurd să spunem: omul e și altceva decât o ființă rațională. Fiind ceva rațional, el este tot ce este, chiar și ce, aparent, va fi dincolo de rațiune. Omul e rațional chiar în absurdul său, chiar în exces"* [4: 121].

Astfel, Noica opinează că a regăsit sensul deplin al rațiunii, ce cuprinde, dincolo de formalismul ei (Kant) și de mecanismul ei (momentul dialectic), viața specifică a ființei umane, cu categorii, dar și cu existențialii săi, cum voia Heidegger. Rațiunea este înțeleasă de el ca o formă de trimitere către și nu de înregistrare a ceva. Ea este, așadar, partizană, fanatică, exclusivistă, dar pentru ființă. Matematicile sunt științe tipice ale intelectului, pentru că au un gen de rigoare ce reprezintă, în fond, limitele dincolo de care nu încap nimic, crede Noica. Cu rațiunea vine pe lume o altă rigoare și numai filosofia spiritului, care o are ca obiect, poate decide asupra obiectivității cunoașterii.

Se ajunge la un alt impas: dacă filosofia poate discerne valoarea de universalitate a înțeleșurilor, nu oricare filosofie este și în stare s-o facă. Se întâmplă cu filosofia ceea ce s-a întâmplat mai înainte cu știința, arta ori cu civilizația: au trecut toate la plural. Poate fi atacat astfel miezul credinței nicasiene care făcea din unitate un simbol. Se riscă a nu se mai vedea pădurea din cauza copacilor. Noica ar răspunde că la mijloc nu este o soluție a filosofiei, că, în fond, filosofia, asemenea luminii, se distribuie fără să se împartă, dar soluția nu ar acoperi toate neliniștile, cu atât mai mult cu cât el indică și care parte a filosofiei are relevanță și care nu.

NOTE

ⁱ Constantin Noica, *De Caelo*, Humanitas, București, 1993, p. 36-37

ⁱⁱ *Idem*, p.41

ⁱⁱⁱ *Idem*, p.42

^{iv} Constantin Noica, *Devenirea întru ființă*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1987, p.102